

Översiktsartikel

På jakt efter en rättvis fördelning av välfärden

En översikt av några ansatser till fördelningsmålet i den ekonomiska teorin*

"Like Robin Hood and his merry men, the economist believes in taking from the rich to give to the poor."

E. J. Mishan (1972)

Under det senaste decenniet har fördelningsfrågorna hamnat i centrum för den politiska debatten i Sverige och många andra länder. Det talas i allmänna ordalag om att åstadkomma en "bättre", "rättvisare" eller "jämnare" inkomstfördelning, men målsättningen blir sällan mer precis än så. För den som önskar översätta slagorden i praktisk politik återstår många frågetecken. Vad är innebörden av "bättre", "rättvisare" och "jämnare"? Är begreppen synonyma? Vad är det vi vill omfördela? De faktiska inkomsterna? De möjliga inkomsterna? Konsumtionsmöjligheterna? Över vilka skall fördelningen ändras? Över individerna? Över hushållen? Över samhällsgrupper? Inom landet? I hela världen?

Ekonom dr HANS TSON SÖDERSTRÖM är forskare vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet, inom områdena produktionsteori och stabiliseringspolitik. Han är sedan i år redaktör för Ekonomisk Debatt

Nationalekonomin som vetenskap har inte gjort sig känd för att söka servera svar på dessa frågor, åtminstone inte med samma beredvillighet och säkerhet som i frågor rörande exempelvis resursallokering, stabilisering och tillväxt. Uppfattningen att nationalekonomin inte har mycket att erbjuda den som främst intresserar sig för rättvise- och jämlikhetsproblemen är mycket spridd. För att citera Kolm [1969]:

"... to teach economics is very much to transform justice-minded students into efficiency-minded economists."

Icke desto mindre är uppfattningen felaktig. I hög grad kan nationalekonomin söka sitt ursprung i intresset för orsaker till och konsekvenser av skillnader i välfärd mellan individer, samhällsgrupper och länder. Alltjämt finns högst levande traditioner inom vetenskapen som ägnar sig åt att beskriva och förklara fördelningen av

* Villy Bergström, Peter Bohm, Carl Hamilton, Assar Lindbeck, Nils Lundgren, Lars E. O. Svensson och Bengt Söderström har bidragit med värdefulla synpunkter på tidigare versioner.

inkomst, förmögenhet och välfärd över individer, hushåll och socio-ekonomiska grupper. Här har gjorts och görs fortfarande stora forskningsinsatser av såväl teoretisk som empirisk natur.

Denna litteraturöversikt gör inga anspråk på att söka överblicka *hela* fältet av ekonomisk litteratur om fördelningsfrågorna. En sådan ambitiös uppgift låter sig inte genomföras i en artikel av detta slag. I stället behandlas här ett förhållandevis väl avgränsat *delområde* på detta fält: den rent normativa litteratur som söker svar på frågan hur den ekonomiska välfärden *bör* vara fördelad över samhällets medborgare.

En liten begreppsapparat

Figur 1 söker klargöra sambanden mellan några begrepp som ekonomer använder sig av vid analys av fördelningsfrågorna. Varje individ antas i utgångsläget vara utrustad med en viss uppsättning ekonomiska *resurser*: fysiska och finansiella tillgångar, produktionsförmåga, energi, etc. Individens resurser beror emellertid inte direkt på faktorinkomsten, utan även på en mängd andra förhållanden som skatter, bidrag, priser, offentlig konsumtion etc. Det är en svår men viktig första uppgift att söka fastställa hur den faktiska fördelningen av konsumtionsmöjligheter ser ut [Lindbeck 1975].

Men resursfördelningen som sådan är inte av primärt intresse för ekonomen. De ekonomiska resurserna fyller en funktion endast i den mån de kan bidra till att skapa en subjektivt upplevd materiell tillfredsställelse hos den som disponerar resurserna. Graden av materiell tillfredsställelse — individens ekonomiska välfärd — beror inte enbart på resursernas storlek, utan även på individens förmåga att subjektivt uppleva sådan materiell tillfredsställelse (individens *nyttofunktion*). Om man väl accepterar denna tanke, att psykiska och fysiska skillnader mellan individer i förmåga till materiell behovstillfredsställelse skall tilldelas normativ innebörd, så är det alltså fördelningen av ekonomisk *välfärd* som är av intresse i fördelningsfrågan. Ur en viss önskad fördelning av välfärden kan man sedan vid givna nyttofunktioner härleda den fördelning av de ekonomiska resurserna som eftersträvas. Individen antas ha en utifrån given uppsättning *preferenser*, dvs vad som i dagligt tal kallas tycke och smak. Givet vissa resurser och vissa preferenser kommer individen att göra ett antal *val* vilka inte anses

påverka hans totala välfärd, så länge han har full frihet att fatta dessa beslut i enlighet med sina egna preferenser. Bl a har han att besluta om:

- (1) Inkomstens tidsprofil. Är jag beredd att avstå från inkomst nu för att utbilda mig och få en högre inkomst senare?
- (2) Inkomstens risk. Vill jag ha en potentiellt hög men riskfylld inkomst (skådespelarbanan?) eller en lägre men säker (som kommunalkamrer)?
- (3) Inkomst kontra fritid. Vill jag ha hög inkomst och lite fritid eller tvärtom?
- (4) Inkomst kontra "miljö". Är jag beredd att avstå från god arbets- eller boendemiljö, från privilegiet att bo kvar på hemorten och ha trevliga arbetskamrater för att få en högre inkomst?
- (5) Konsumtion kontra sparande. Vill jag avstå från konsumtion nu för att konsumera mer senare eller tvärtom?
- (6) Olika konsumtionsvaror. Vill jag använda mina pengar till bostad, bil och böcker eller till sprit, cigarrer och enarmade banditer?

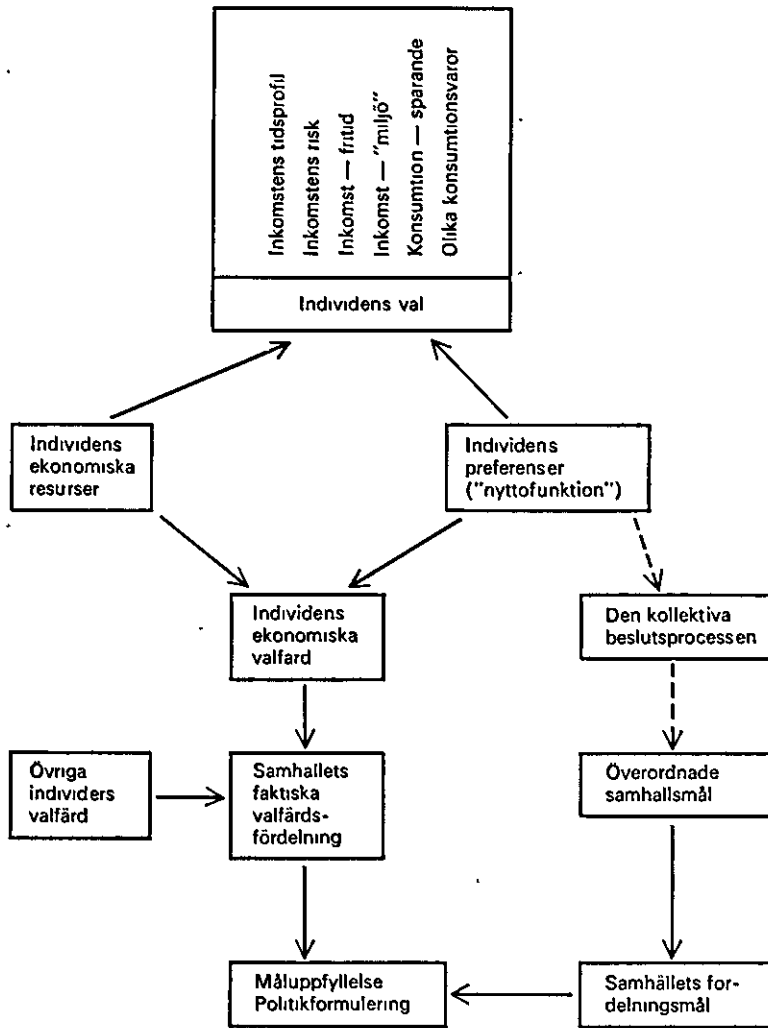
Översiktsartiklar i Ekonomisk Debatt

I mån av tillgång och utrymme kommer Ekonomisk Debatt framledes att publicera översiktsartiklar inom väl avgränsade delområden av nationalekonomin, där en mer omfattande probleminventering bedömes kunna vara av intresse för en svensk publik. Även om rent tekniskt vetenskapliga komplikationer kommer att undvikas i görligaste mån är det förmodligen oundvikligt att dessa översikter med hänsyn till ämnets karaktär blir mer krävande än övriga ED-artiklar är avsedda att vara. Ambitionen är dock att översikterna skall vara tillgängliga för den intresserade lekmannen.

Med tanke på möjligheterna att använda översikterna i ekonomiundervisningen, undersöks f n möjligheten att framställa dem som särtryck ur tidskriften. Vi ber intresserade att höra av sig till redaktionssekreteraren.

Red

Figur 1. Några välfärdsteoretiska begrepp

Det är viktigt att inse att olikheter i utfallet på dessa punkter beror på olikheter vad beträffar både resurser och preferenser. Om vi observerar att Per har tre gånger så hög boendestandard som Pål, så kan det naturligtvis bero på att Pers ekonomiska resurser är tre gånger så stora som Påls. Men det kan naturligtvis också bero på skillnader i preferenser på alla ovanstående punkter. I själva verket kanske Påls ekonomiska resurser är betydligt större än Pers, men han har avstått från utbildning, valt ett riskfyllt jobb, värderar fritid och miljö högt, och föredrar att använda sin lägre inkomst till att

spara och resa. De standardskillnader som beror på olikheter i preferenser och därför skilda val, bör enligt ekonomernas analyschema inte tillmätas något intresse i fördelningshänseende. Att söka fastställa individens ekonomiska resurser med utgångspunkt från de val han faktiskt gjort skapar emellertid stora problem. För att i görligaste mål eliminera preferensskillnader vid resursmätningen brukar ekonomer förespråka (den potentiella) livsinkomsten som resursbegrepp vid empiriska fördelningsstudier [Blinder 1974, Blomquist 1976].

Å andra sidan kan väl låginkomstutred-

ningen¹ anses ha klarlagt att det i själva verket föreligger en stark samvariation mellan låg inkomst, dålig miljö och hälsa, låg prestige etc. Detta skulle tyda på att den vanliga inkomstfördelningen trots allt ger en ganska god bild av välfärdsfördelningen. Därför vore det förstås lättsinnigt att hävda att *alla* observerade inkomstskillnader är orsakade av informerade val på lika villkor.

Den ekonomiska teorins behandling av fördelningsproblemen lider sannolikt av en viss obalans i detta avseende. Den traditionella fördelningsteorin sysslar så gott som uteslutande med att förklara inkomstfördelningen som ett resultat av individers olika val vid givna resurser.² Behandlingen av fördelningspolitik har därigenom till stor del fått det negativa innehållet att visa hur försök till inkomsttjämnings snedvrider de enskilda individernas val (underinvestering i utbildning, lokal arbetskraftsbrist etc), och därför innebär ett "slöseri" med samhällets resurser. Betydligt mindre uppbärksamhet har från ekonomernas sida ägnats de inkomstskillnader som har sitt ursprung i medfödda skillnader i intelligens, förmågenhet och social bakgrund, och därav betingade skillnader i utbildning, information, ambition, sociala kontakter, lånemöjligheter etc. Den stora och snabbt växande litteraturen kring humankapitalet som bestämningsfaktor för arbetsinkomsternas fördelning (se t ex Becker [1975]) tog exempelvis länge som utgångspunkt för sina slutsatser att alla individer har samma intellektuella möjlighet att tillägna sig utbildning. Först på senare år har den konkurrerande hypotesen, att utbildning huvudsakligen är ägnad att sortera fram individer med medfödd överlägsen förmåga, blivit föremål för motsvarande intresse.³

Det finns en omfattande empirisk litteratur (se t ex låginkomstutredningen och Atkinson [1975]) om den faktiska fördelningen av ekonomiska resurser och därmed — approximativt — fördelningen av ekonomisk välfärd. En mycket stor del av den fördelningsteoretiska litteraturen har, å andra sidan, ägnats sambandet mellan de tre begreppen individuella resurser, individuella preferenser och individuell välfärd. Detta återspeglar helt säkert en alldeles riktig bedömning av var de stora och förhållandevis lättvunna segrarna på fördelningsområdet har funnits — och kanske fortfarande finns — att hämta. Vissa välfärdsflyttor har den empiriska forskningen visat var så uppenbara och vissa fördelningsinstrument har den teoretiska forskningen visat vara så trubbiga,

att förbättringar i fördelningspolitiken kan åstadkommas utan att man explicit behöver ställa sig frågan om vilken välfärdsfördelning vi slutligen vill åstadkomma. Men på sikt är det naturligtvis omöjligt att bedriva fördelningspolitik utan fördelningsmål. Varje given fördelning av välfärden måste ställas mot en önskad fördelning, för att de viktigaste fördelningsproblemen skall kunna kartläggas och en riktig politik kunna formuleras.

I denna översikt skall vi därför begränsa oss till det som vanligtvis brukar falla utanför den ekonomisk-teoretiska analysen av fördelningsproblemen: frågan om målen för de fördelningspolitiska strävandena.

Välfärdsfördelningen som ekonomisk-politiskt mål

Ekonomer är vana att ha målen klart angivna innan de börjar diskutera medel. Ett av skälen till att den fördelningspolitiska debatten ofta är förvirrad och osaklig är väl just att fördelningspolitikens mål är varierande, ospecificerade och vanligtvis högst diffusa. Frånvaron av explicit målångivelse har naturligtvis sin förklaring. Många synes vilja hävda ståndpunkten att något mål för fördelningspolitiken inte *bör* anges, eftersom själva målformuleringen är en dynamisk process som i varje givet ögonblick är beroende av en viss historisk situation, dess institutioner och politiska maktförhållanden. Men det faktum att målet förändras över tiden hindrar ju inte att man i varje tidpunkt kan ange det just då förhärskande målet. För ekonomen har nämligen målet intresse inte i första hand som en angivelse av *slutpunkten* för en viss process, utan desto mer som angivelse av den *riktning* i vilken processen bör gå.

Utän mål är det omöjligt att värdera de olika fördelningspolitiska medlens effektivitet.⁴ Ekonomens roll kan då inte heller

¹ Se Johansson [1971] samt övriga kapitelutkast utgivna på samma förlag.

² Ett par sentida tillskott till denna alltjämt högst levande tradition är Borfenbrenner [1971] och Johnson [1973 a och 1973 b].

³ Arrow [1973], Spence [1974]. Se även Ysander [1973].

⁴ Ekonomer (inte minst i Sverige) har länge diskuterat effektivitet i fördelningspolitiken [Lindbeck 1976, Niklasson—Somogyi—Söderström 1967, kap 11, Bentzel 1972, Bohm 1972, kap 3.2], men i frånvaro av en explicit fördelningsnorm har några direkta rekommendationer inte kunnat göras.

vara den positiva som rådgivare vid medelsvalet, utan reduceras till den negativa, att ange kostnaderna för de olika medlen i form av lägre målpuppfyllelse vad beträffar andra mål (totalt produktionsresultat, stabilitet, tillväxt etc). Detta är sannolikt en förklaring till att ekonomerna som grupp ibland kommit att betraktas som "negativa till fördelningspolitik".

Men det största problemet med fördelningspolitiken är sannolikt inte *frånvaron* av explicita mål utan istället *mångfalden* av tänkbara mål. Det finns uppenbart ett stort antal olika åsikter om hur samhällets välfärd bör vara fördelad. Den holländske ekonomen Jan Pen [1971] har i ekonomisk (och annan) litteratur lyckats finna inte mindre än 21 olika normer för en god inkomstfördelning, varav de flesta — inte överraskande — är inbördes oförenliga. Utan att gå in på alla 21 kan vi här som illustration visa på några av de mest omhuldade normerna och deras begränsningar.

1) Inkomsterna skall vara lika fördelade. Denna norm säger att en helt jämn inkomstfördelning är bättre än alla andra, men den ger ingen vägledning i valet mellan två ojämna fördelningar.

2) Inkomsterna skall fördelas efter förtjänst. Om As bidrag till den allmänna välfärden är större än Bs så förtjänar A en större inkomst än B. Denna princip är endast förenlig med (1) om allas bidrag till den allmänna välfärden är lika stora. Den ger dessutom omedelbart upphov till frågan om vad som skall räknas som bidrag: enbart arbetsinsatsen eller även ägande av produktionsmedel?

3) Inkomsterna skall fördelas efter behov. Behoven kan vara proportionella mot försörjningsbörda och ålder, men någon överordnad instans måste slutligt fastställa hur stora vars och ens behov är. Denna princip är endast förenlig med (1) om alla behov är lika stora. Den är förenlig med (2) endast om behoven är proportionella mot de samhälleliga bidragen.

Valet mellan olika fördelningsmål är givetvis ett *normativt* problem, dvs ett problem som inte kan lösas utan användande av värdeomdömen i någon form. (Även de inledningsvis diskuterade begreppsfrågorna är av delvis normativ karaktär). Man skulle alltså kunna hävda att problemet omedelbart bör lämpas över på politikerna; välj fördelningsmål, så ska vi ange de bästa medlen!

Det finns emellertid mycket som talar för att analysen kan (och bör) drivas längre in-

nan problemet överlämnas till politiska beslut. Fördelningsmålen är nämligen vanligtvis inte *rena* värdeomdömen: de är härledda ur mer grundläggande värdesystem. En rimlig arbetsfördelning är i så fall att låta "politikerna" svara för valet av värdesystem och låta "experterna" vara behjälpliga då det gäller att ange vilka normer för välfärdsfördelningen som följer av detta värdesystem. Ett sådant synsätt lämnar uppenbarligen fältet tämligen fritt för "experterna" att teoretisera om vilka fördelningspolitiska mål som är konsistenta med olika mer grundläggande värderingar utan att nödvändigtvis utsätta sig för anklagelser om "ovetenskaplighet". I själva verket har frågor om och hur kriterier för välfärdsfördelningen kan härledas ur grundläggande etiska och moral-filosofiska föreställningar sällsamt ekonomer under hela den ekonomiska vetenskapens utveckling.⁵

Resten av denna artikel skall försöka överblicka en del frågeställningar och resultat inom denna litteratur. De olika synsätten kommer inte att presenteras i kronologisk ordning. I stället har jag valt att ta upp ansatserna i en sådan följd att deras inbördes samband och olikheter ska framträda så tydligt som möjligt.

Utilitarismen som fördelningsnorm

En av de tidigast tillämpade normativa ståndpunkterna i nationalekonomins utveckling är utilitarismen, dvs föreställningen att målet för alla materiella strävanden bör vara att göra *summan* av all mänsklig välfärd så stor som möjligt.⁶ För att ett sådant mål ska kunna läggas till grund för fördelningspolitiken krävs att den individuella välfärden är dels *mätbar* (så att vi vet med hur många procent As välfärd ökar när hans inkomst ökar med 10 procent) dels *jämförbar* (så att vi vet om 10 procent ökning av As välfärd är bättre eller sämre än 10 procent ökning av Bs välfärd). När väl dessa två krav är uppfyllda återstår "endast" att (om-)fördela inkomsterna så att den totala välfärden maximeras.

⁵ Det är uppenbart att vi här rör oss i den ekonomiska vetenskapens utkanter. Med "ekonomer" menas här endast forskare som använt ekonomiska begrepp och vilkas resultat blivit infogade i ekonomiska sammanhang. Många av dessa forskare skulle säkert föredra att betecknas som matematiker, statistiker, statsvetare, filosofer, eller rent av samhällsvetare i största allmänhet.

⁶ Huvudreferensen är Bentham [1789]; för en introduktion se Sidgwick [1907].

Insatt i sitt historiska sammanhang⁷ var utilitarismen naturligtvis revolutionerande egalitär, då den hävdade att tjänstehjonets eller den menige soldatens välfärd skulle väga lika tungt i samhällets målfunktion som biskopens eller generalens. Men bortsett från denna tes ("everybody to count for one, and nobody for more than one"), är utilitarismen i själva verket suveränt oberörd av alla fördelningsmässiga överväganden. Om samhällets maximala välfärd väl är uppnådd, så spelar det för utilitaristen ingen roll hur denna välfärdssumma är fördelad på samhällets individer.

Antag exempelvis att samhället består av tre individer: x, y och z och att det finns sex möjliga fördelningar, A till F, av välfärden. De tillgängliga alternativen framgår av *tabell 1* nedan, där siffrorna alltså anger den subjektiva välfärdsnivå som respektive individ upplever i de olika fördelningarna. Vilken välfärdsfördelning är "bäst"? För utilitaristen är problemet lätt. Han tar helt enkelt summan av välfärden i varje tillstånd och använder den som måttstock. F är bäst (8), sedan E (7), B, C och D hamnar alla på tredje plats (6) och A är sämst (3). Jämförelsen mellan E och F torde räcka för att klargöra att utilitarismen inte har några som helst jämlikhetssträvande tendenser.

Däremot kan utilitarismen *under vissa villkor* användas som motiv för en jämn inkomst- eller resursfördelning. De extra antaganden som då måste göras är att alla individers välfärd är "ungefär lika" för samma inkomst, och dessutom att välfärdsökningen avtar för varje krona som läggs till inkomsten. Där är då lätt att visa att vid en given totalinkomst så ger en jämn inkomstfördelning den största välfärdssumman (se exempelvis Meade [1976, kap IV]).

Men denna slutsats faller så snart vi överger antagandet om lika välfärd vid lika inkomst:

"If more happiness on the whole is produced by giving the same means of happiness to B rather than to A, it is an obvious and incontrovertible deduction from the utilitarian principle that it ought to be given to B, whatever inequality in the distribution of the means of happiness this may involve."

Sidgwick (i Phelps [1973, s 232])

Abba Lerner [1944] har försökt rädda utilitarismen som fördelningskriterium med hänvisning till att den individuella välfärdsnivån i praktiken varken är mätbar eller jämförbar. Två individers välfärdsnivåer vid lika inkomst kan vara helt olika, utan att

Tabell 1. Några välfärdsfördelningar i ett samhälle med tre individer

		Fördelning					
		A	B	C	D	E	F
Välfärd	x	1	2	1	3	2	8
för	y	1	2	2	1	4	0
individ	z	1	2	3	2	1	0

det finns minsta möjlighet att empiriskt fastställa detta förhållande. Det enda som med rimlig grad av sannolikhet kan sägas är att varje individs välfärdsökning av ett givet inkomsttillskott avtar med inkomstens storlek. En maximering av den *förväntade* samlade välfärden innebär i detta fall åter att en given inkomst skall fördelas så lika som möjligt. För att rädda utilitarismen som förespråkare för en jämn inkomstfördelning duger emellertid detta resonemang inte. Jämlikheten härleds nämligen ur antagandet om okunnighet om välfärdsnivåerna. Antag nu att en pålitlig "välfärdsjäkmätare" plötsligt uppfanns i Lerner's samhälle och regeringen fortsatte att bedriva en konsekvent utilitaristisk politik. Då bleve det nödvändigt att omfördela de jämna inkomsterna till förmån för de individer som har lättast att omvandla sin inkomst till välfärd, och alltså återgå till en ojämn fördelning!

Det i grunden icke-egalitära i den utilitaristiska principen är just denna oundvikliga konsekvens, att de som är skickligast på att dra välfärd ur givna resurser ska belönas genom tilldelning av extra resurser. Det kan därför vara på sin plats att mot denna princip kontrastera ett jämlikhetspostulat av betydligt senare datum: Amartya Sens "svaga jämlikhetsaxiom" (Sen [1973, s 18—22]). Enligt detta ska en individ som upplever lägre välfärd vid given inkomst alltid tilldelas en högre inkomst än den som har hög välfärd vid samma inkomst. Exempelvis ska en person, som på grund av fysiska eller psykiska handikapp har svårt att känna samma välfärd som genomsnittsmänniskan på en genomsnittlig inkomstnivå, kompenseras för denna svårighet genom att tilldelas en inkomst över genomsnittet. Den sanne utilitaristen skulle här istället kräva en lägre inkomst för den handikappade, eftersom hans förmåga att lämna bidrag till samhällets totala välfärd är så liten. I detta avseende står alltså utilitarismen i rakt motsatsförhållande till även en ganska svag jämlikhetsprincip.

⁷ Slutet av 1700-talet, se Viner [1949].

Samhälleliga välfärdsfunktioner som fördelningsnorm

Orsaken till utilitarismens genomslagskraft får väl bl a sökas däri att hela det komplexa problemet med värdering av mänsklig välfärd komprimeras ned till ett enda tal, som ska göras så stort som möjligt. Om nu detta ses som en önskvärd egenskap hos ett samhälleligt välfärdskriterium, så finns det naturligtvis en oändlig mängd sätt att bilda sådana tal med utgångspunkt från individuella välfärdsnivåer utan att nödvändigtvis addera dessa. En samhällelig välfärdsfunktion (SVF) kombinerar samhällets individers välfärd på ett väl angivet sätt till ett tal som representerar den samhälleliga välfärden. Kombinations sättet kan mycket väl vara en enkel summering och utilitarismen framträder därvid som en speciell variant av den samhälleliga välfärdsfunktionen. Denna allmänna ansats utvecklades av Bergson [1938] och Samuelson [1947, kap VIII], och genom dess generalitet har användningen av SVF som samhällelig målfunktion vunnit stor spridning (se t ex Graaff [1957]).

Vid sammanvägningen av individuell välfärd brukar man vanligtvis behålla den i utilitarismen implicita anonymitetsegenskapen: den vikt samhället tillmäter en viss individs välfärd antas endast bero på välfärdsnivån, inte på vilken individ som följer sig bakom denna välfärd. Om kungen och hans lilla piga "byter välfärd", så påverkar detta alltså inte samhällets bedömning av välfärdsfördelningen.

Men bortsett från denna anonymitetsegenskap och från antagandet att samhällelig måluppfyllelse på ett väl specificerat sätt är beroende av de individuella välfärdsnivåerna, så har tillämpningen av en SVF naturligtvis ingen normativ innebörd så länge det inte specificeras *hur* den samhälleliga välfärden härleds ur den individuella. Intresset har följaktligen kommit att inriktas på olika specificationer av SVF, och hur dessa förhåller sig till olika etiska normer.

Den egenskap hos en SVF som svarar mot en jämlikhetssträvande norm är konkavitet, vilket innebär att samhället väster allt mindre (positiv) vikt vid individuella välfärdsökningar ju större individens ursprungliga välfärd är. En viss given välfärdsökning tillmäts alltså en större samhällelig vikt när den tillfaller en individ på låg välfärdsnivå än när den tillfaller en person vars välfärd redan är hög. En konkav SVF uppnår därför sitt maximum vid en relativt jämn fördelning av den individuella välfärden.

Som en illustration kan vi anta att sam-

hället önskar maximera summan av kvadratroten ur de individuella välfärdsnivåerna. Detta mål resulterar i en helt annan rangordning än den utilitaristiska av de tillgängliga fördelningar i *tabell 1*. Fördelningen E framstår nu som bäst med 4,41 "välfärds-poäng" ($\sqrt{1} + \sqrt{2} + \sqrt{4} = 4,41$), följd av B (4,24), C och D (4,15), A (3) och F (2,83). Den fördelning som utilitarismen rankar högst är alltså sämst enligt denna speciella SVF. Konkavitetsegenskapen hos samhälleliga välfärdsfunktioner har kommit till användning inom den beskattningsteoretiska litteraturen, då det gällt att fastställa den önskvärda graden av progressivitet i skatteskalorna (se ex-vis Atkinson [1973]).

Som ett särfall av SVF kan man dessutom betrakta alla försök som gjorts att definiera inkomstfördelningsmått, där graden av ojämnhet i en inkomst- eller välfärdsfördelning uttrycks i ett enda tal.⁸ Som exempel på olika mått kan nämnas variationsvidd, varians, Ginikoefficienten, Lindahls maximala utjämningskoefficient och Theils entropimått. Som allmän regel gäller att de olika måtten inte ger samma resultat då det gäller att avgöra vilken som är "jämnast" av två inkomstfördelningar. Däremot svarar i princip olika fördelningsmått mot olika former på den samhälleliga välfärdsfunktionen. Återigen framträder alltså behovet av en bakomliggande norm, som ger möjlighet att diskriminera mellan olika SVF. Exempelvis: Om individen med högst inkomst ger bort en krona, skall det då spela någon roll om han ger kronan till den fattigaste eller till den näst rikaste? Först sedan man tagit ställning till ett antal sådana värderingsproblem är det möjligt att fastställa vad som är ett "bra" fördelningsmått, dvs ett mått som svarar mot dessa värderingar.

Enighet som fördelningsnorm

Användandet av en SVF (inkl det specialfall som utilitarismen utgör) vid värderingen av olika inkomstfördelningar är en individualistisk ansats såtillvida att de enskilda individernas egen bedömning av den välfärd en viss inkomst ger dem (åtminstone i princip) tas till utgångspunkt för bedömningen av den sociala välfärden. Men den norm som används, dvs det viktsystem enligt vilket individuella välfärdsnivåer vägs samman till samhällelig välfärd, för att bedöma det

⁸ Detta särfall innebär att SVF är *separabel* i de individuella nyttonivåernas höjd och deras fördelning. Sen [1973] ger en relativt utförlig översikt av denna litteratur. Bentzel [1952, bil 2] och Bigsten [1976] ger översikter på svenska.

sociala utfallet av olika fördelningar, antas helt utifrån givet. Från denna synpunkt kan de hittills diskuterade ansatserna till fördelningsproblemen sägas vara *planeringsansatser*; de kräver att det finns en allsmäktig planerare vars etiska normer är allena saliggörande när det gäller att fastslå egenskaperna hos den samhällseliga välfärdsfunktion, ur vilken en "god" fördelning av den individuella välfärden sedan kan härledas. Ett ytterligare steg mot individualism är att låta individernas normer och värderingar vara avgörande för "samhällets värderingar" i detta avseende (se de streckade pilarna i figur 1). Frågan är då i vad mån och på vad sätt det är möjligt att härleda konsistenta "samhällsvärderingar" ur de enskilda individernas olika åsikter i dessa frågor. Och vad innebär detta i så fall för samhällets värderingar i fördelningsfrågorna? Längs denna väg har en stor del av den normativa nationalekonomin utvecklats.

Ett första steg i denna riktning är att genomföra alla omfördelningar av samhällets givna resurser som samtliga individer är ense om bör genomföras. En variant av denna norm — att omfördelningar, där ingen anser sig missgynnad och åtminstone någon anser sig gynnad, skall genomföras — är förknippad med ekonomen Vilfredo Pareto [1897] namn under beteckningen Paretokriteriet. Detta kriterium bygger alltså på individuell vetorätt till alla omfördelningar i samhället, och är därför obrukbart för att bedöma önskvärdheten av fördelningsmässigt motiverade resursöverföringar, där definitionsmässigt en "förlorare" alltid finns. Istället har det vunnit stor spridning för att visa hur olika former av frivilliga byten vid en viss ursprunglig resursfördelning kan höja individernas välfärd genom en effektivare användning av de givna resurserna.

Låt oss ändå återgå till *tabell 1* och se hur Paretonormen fungerar som fördelningskriterium. Om A tas till utgångspunkt är det klart att B, C, D och E alla innebär Paretoförbättringar, eftersom ingen får det sämre och åtminstone någon får det bättre. Ett problem är nu att B, C, D och E inbördes inte är direkt jämförbara enligt Paretokriteriet, eftersom någon individ får det sämre vid en övergång från ett av dessa alternativ till ett annat. Paretokriteriet kan därför säga att fördelningen A är sämre än vilket som helst av alternativen B, C, D och E, men det kan inte rekommendera något speciellt av dessa alternativ.

Samhällsekonomiska rekommendationer

baserade på Paretokriteriet kan ändå genom den individuella vetorätten ge upphov till en viss fördelningsmässig "fastlåsnings effekt". Om vi exempelvis befinner oss i A är det alltså klart att B t o m E alla innebär Paretoförbättringar. Antag nu att vi beslutar genomföra en sådan förändring och att en slump placerar oss i D. Alternativen B (med jämnare välfärdsfördelning) och E (med högre total välfärd) står nu inte längre öppna, eftersom de innebär en försämring för någon individ i förhållande till D. Vi är alltså "fastlåsta" i denna välfärdsfördelning. Detta exempel torde klargöra att samhällsekonomiska rekommendationer baserade på Paretokriteriet kan ge upphov till "oavsiktliga" fördelningskonsekvenser om de inte kombineras med en norm som anger hur den ökade välfärden skall fördelas.

För att öka tillämpbarheten av Paretonormen även till situationer där någons välfärd försämrats har föreslagits ett antal olika *komensationstest* (se Graaff [1957, s 84—92]). Exempelvis skulle individen y i situationen D kunna "muta" x och z till att acceptera en övergång till E genom att dela med sig av sin välfärd i detta nya läge, och ändå behålla en högre välfärd än under D. Därigenom skulle E kunna betraktas som överlägset D enligt Paretokriteriet. Givetvis ökar sådana kompensationsmöjligheter Paretokriteriets användbarhet på samma sätt som möjligheten till "logrolling" (eller "kohandel") ökar chanserna att nå enighet i den politiska beslutsprocessen. Men förutsättningen för att den nya fördelningen verkligen skall kunna betraktas som överlägsen enligt Paretokriteriet är att komensationen faktiskt genomförts. Därför innebär s k komensationstest ingenting annat än att listan över tillgängliga fördelningar utökas med ännu ett alternativ, i detta fall exempelvis E' : (3, 2, 2) som innebär en Paretoförbättring gentemot D : (3, 1, 2).

Den individuella vetorätten mot välfärdsminskningar är just vad som gör Paretokriteriet oanvändbart i fördelningsssammanhang.⁹ Den välfärdsfördelning som råkar råda i en viss tidpunkt kan ju vara en följd av tidigare monopolvinster, arv och gåvor, feodal exploatering, ja rentav bedrägeri och stöld. Och även om fördelningen erhållits

⁹ Det är en helt annan sak att när vi väl beslutat vilka inkomstomfördelningar som bör göras, så kan Paretokriteriet med fördel användas för att bedöma hur de skall göras med minsta möjliga resursåtgång (Zeckhauser [1971], samt referenser i fotnot 4 ovan). Denna senare fråga sysslar vi inte med i denna översikt.

som ett resultat av allmän jämvikt på perfekta marknader med lika begynnelsevillkor för alla individer, kan den givetvis ändå vara orättfärdig för var och en som inte anser att var och ens välfärd bör stå i proportion till hans bidrag till de övriga individernas välfärd. Ändå är denna fördelning orubblig för den som omfattar den etiska normen att endast de omfördelningar, som kan accepteras av alla berörda parter, bör genomföras.

En del entusiastiska ekonomer (främst Hochman-Rodgers [1969]) har ändå försökt att tillämpa Paretonormen på fördelningsmässigt betingade överföringar. Teoretiskt går detta till så att individens välfärd antas bero inte enbart på hans egna resurser utan även på andra individers välfärd. Den bakomliggande tanken är då kort och gott att både den rike och den fattige vinner på en överföring från rik till fattig, eftersom den rike annars skulle tycka synd om den fattige. Det är alltså inte frågan om en omfördelning av välfärden, utan om en ökning av välfärden för både rik och fattig genom att den rike avstår en del av sina resurser till den fattige. Fördelningsspolitiskt är detta därför en oframkomlig väg, om ambitionerna sträcker sig längre än till utdelandet av allmosor. En fördelningsspolitik som är baserad på individuell vetorätt till varje omfördelning får naturligtvis i hög grad karaktären av välgörenhet. Härtill kommer att Paretokriteriet, som Mishan [1972] påpekat, leder av rent logiska svagheter som fördelningsnorm, eftersom varje Paretosanktionerad omallokering måste ta sin utgångspunkt i en *given* ursprunglig fördelning av samhällets resurser. Att ta en given resursfördelning till utgångspunkt för utsagor om vad resursfördelningen *bör* vara, innebär att varje skev fördelning kan motiveras med utgångspunkt i en ännu skevare fördelning. Paretoregeln ger oss (som vanligt) ett oändligt antal optimala fördelningar.

Välfärdsfördelningen som kollektivt beslutsproblem

Paretokriteriet har kommit att dominera den normativa nationalekonomin så till den grad att många avslutat sina ekonomiska studier med den felaktiga uppfattningen att fullständig enighet är den enda tänkbara etiska grunden för samhällsekonomiska rekommendationer. Eftersom fördelningsproblemet alltid i sista hand är en fråga om interpersonella konflikter (jämför det inledande Mishan-citatet), skulle i så fall samhälls-

ekonomiska resonemang kunna avfärdas först som sist, när sådana problem behandlas. Men så är inte fallet: på gränsområdet mellan ekonomisk och politisk teori finns en stor litteratur om vad som brukar kallas "kollektiva beslutsregler", och denna sysslar just med möjligheten att fatta rationella kollektiva beslut på grundval av motstridiga individuella preferenser.

Teorin för kollektiva beslutsregler¹⁰ angriper fördelningsproblemet på följande vis: Låt varje individ i samhället rangordna ett antal olika fördelningar efter hur pass tilltalande de är för honom. Olika individer kan förutsättas rangordna alternativen olika. En kollektiv beslutsregel är nu en metod att ur de individuella rangordningarna härleda en kollektiv (eller samhällelig) rangordning på ett sätt som uppfyller vissa logiska och etiska krav. Fördelningsbesluten fattas alltså genom en tvåstegsprocess; dels varje individs rangordning av olika fördelningar, dels en regel för hur dessa individuella ordningar skall kombineras till samhällets kollektiva rangordning. Den kollektiva beslutsregeln tjänstgör alltså som ett slags "grundlag" för det samhällliga beslutsfattandet. Denna typ av teori är väl lämpad att hantera konfliktsituationer, där olika individer har olika bedömning av vad som är en önskvärd välfärdsfördelning. I princip kan man säga att utfallet av den kollektiva beslutsregeln fastställer en viss form på samhällets välfärdsfunktion.

Innan vi går in på möjligheten att med hjälp av kollektiva beslutsregler härleda vad som är en önskvärd välfärdsfördelning, bör göras ett par påpekanden, som kan vara bra att hålla i minnet under denna diskussion. För det första är teorin för kollektiva beslutsregler tillämplig på en mycket vidare klass av samhällliga valproblem än de fördelningsproblem som här behandlas. Även om det med viss rätt kan hävdas att kollektiva beslut endast har berättigande i fördelningssammanhang [Arrow 1976b], så har teoribyggnaden icke desto mindre tillämpats på många andra områden, framför allt på frågor kring försörjningen med kollektiva nyttigheter. För det andra är det inte heller självklart att fördelningsproblematiken låter sig stöpas i den form som den kollektiva beslutsteorin kräver. En libertariansk tradi-

¹⁰ Standardreferenser är Arrow [1951], Sen [1970] och Fishburn [1973]; Mueller [1976] ger en modern översikt; Ståhl [1977] ger en lättillgänglig framställning på svenska av kollektiva beslutsreglers användbarhet i allokerings-sammanhang.

tion, senast manifesterad av Robert Nozick [1974], driver tesen att vissa fri- och rättigheter, däribland rätten till frukten av eget arbete, är överordnade alla önskemål om hur välfärden skall fördelas. Därför kan välfärdsfördelningen — enligt libertarianerna — inte bli föremål för en kollektiv beslutsprocess, utan den fördelning som blir resultatet av de mer grundläggande samhällsreglerna måste accepteras. Häremot kan invändas — se Arrow [1976a och b] — att ett underordnande av fördelningsmålet under andra samhällsmål i sig självt innebär ett (implicit) kollektivt beslut, och att därför libertarianernas ansats till fördelningsproblemen även den innebär ett förlitande på den kollektiva beslutsteorin.

Välfärdsfördelningen som majoritetsbeslut

Den kollektiva beslutsregel vi känner bäst är förmodligen majoritetsvalet, dvs en kollektiv beslutsprocess där varje individ tilldelas en röst och det alternativ som får mer än hälften av rösterna utgör det kollektiva beslutet. Med viss rätt kan man kanske hävda att det är genom majoritetsval vi faktiskt beslutar om inkomstfördelningen, och även från den synpunkten kan det därför vara av intresse att studera denna kollektiva beslutsregel.

I den följande diskussionen kommer vi genomgående att anta, att den individuella rangordningen av olika fördelningsalternativ enbart sker med hänsyn till den egna absoluta välfärdsnivån: en individ föredrar alltid en fördelning där hans egen välfärd är högre framför en där den är lägre. Dessutom är individen indifferent i valet mellan två fördelningar där hans välfärd är lika hög. I denna bemärkelse antas individens valbeteende vara "egoistiskt". Så länge vi inte specificerat *hur* individen härleder sin välfärd finns dock utrymme för en viss altruism. Individen kan exempelvis (som i Hochman-Rodgers [1969]) anse att hans välfärd är högre när en del av hans inkomst tilldelas en fattig, än när den i sin helhet tillfaller honom själv. I huvudsak skall vi dock anta att individens välfärd bestäms av hans egen tillgång till knappa ekonomiska resurser.

Låt oss först se på majoritetsregelns förmåga att upprätta en kollektiv rangordning mellan de olika fördelningsalternativen i *tabell 1*. Vid majoritetsval mellan parvisa alternativ skulle — vid "egoistisk" röstning — A och B vinna över F, och B vinna över

A. Majoritetsprincipen kan alltså upprätta en samhällelig rangordning mellan dessa tre alternativ, vilken enbart är baserad på de enskilda individernas värderingar (inklusive deras acceptering av majoritetsprincipen som kollektiv beslutsregel).

Men betrakta nu alternativen C, D och E! Vid parvis röstning skulle D vinna över E med två röster mot en och C vinna över D med samma röstetal. Det ligger därför nära till hands att dra slutsatsen att den samhälleliga rangordningen blir C före D före E. Men vid en omröstning mellan C och E visar det sig att E vinner över C med två röster mot en! Vid en annorlunda sammanparning vinner det alternativ som tidigare var "sämst" över det som tidigare var "bäst". Sådana resultat är kända som problemet med cykliska majoriteter, eller "röstningsparadoxen" [Nanson 1882]. Majoritetsvalet lider alltså av den svagheten att det i vissa fall inte lyckas upprätta en kollektiv rangordning¹¹ mellan olika alternativ trots att varje individ kan upprätta en egen ordning. Den praktiska konsekvensen härav är att det kollektiva beslutet blir beroende av i vilken följd och i vilka konstellationer alternativen presenteras. Den verkliga makten kommer därför inte enbart att ligga hos väljarna utan även hos den eller de personer som beslutar om *hur* alternativen skall presenteras. Detta måste ses som en allvarlig nackdel hos en beslutsprocess som skall fastslå samhällets fördelningsnormer.

Frågan är då om det är möjligt att finna någon annan kollektiv beslutsregel som inte lider av någon sådan svaghet. Ett oändligt antal förfaranden är naturligtvis tänkbara: kvalificerade majoritetsval (där man exempelvis kräver 2/3-majoritet), poängval (där varje individ har ett visst antal röster som skall fördelas mellan alternativen), flerstegsval (där något eller några alternativ elimineras i varje omgång) etc. En "bra" kollektiv beslutsregel skulle ha majoritetsvalets fördelar:

1) Den skall uppfylla Pareto villkoret (inkl beslut genom enhällighet) i de fall då detta är tillämpligt.

2) Ingen enskild individ skall ensam kunna fastställa det kollektiva beslutet oavsett de övriga individernas åsikter ("non-dictatorship").

¹¹ I begreppet rangordning inbegripes en transitivitetsegenskap: en rangordning skall inte kunna drabbas av sådana motsägelser som visats ovan.

3) Icke tillgängliga alternativ skall inte påverka det kollektiva valet mellan tillgängliga alternativ ("independence of irrelevant alternatives").

Men dessutom ska den överkomma Pareto-kriteriets och majoritetsbeslutets svaghet:

4) En fullständig kollektiv rangordning av samtliga tillgängliga alternativ ska kunna upprättas för varje tänkbar kombination av individuella rangordningar ("unrestricted domain").

Kan vi finna någon kollektiv beslutsregel som uppfyller dessa fyra krav? Arrow [1951] har visat att en sådan dessvärre inte kan existera. Det finns helt enkelt ingen metod för kollektivt beslutsfattande som uppfyller de fyra etiska och logiska kraven. En kollektiv beslutsregel som uppfyller tre av kraven måste alltid bryta mot det fjärde.

Detta resultat har av många setts som förkrossande då det gäller möjligheten att på individuell grund fatta rationella kollektiva beslut. Naturligt nog har därför Arrows teorem följts av en intensiv vetenskaplig diskussion kring den etiska innebörden av de fyra kraven och möjligheten att finna en kollektiv beslutsregel genom att göra avkall på något av dessa krav. Little [1952] visar på etiskt "acceptabla" fall där kraven 1, 2 och 3 bryts. Sen [1970, s 166 ff] ger en översikt av vilka restriktioner på de individuella rangordningarna som resulterar i att det kollektiva utfallet alltid uppfyller de logiska kraven på en rangordning. En stor litteratur (se Sen [1970 s 163 ff]) söker mäta sannolikheten för att logiska motsägelser av den typ vi stötte på ovan skall inträffa. Kvar står att varken majoritetsprincipen eller andra kollektiva beslutsregler har en självklar förmåga att förankra "samhällets värderingar" i medborgarnas individuella områden.

Men även bortsett från majoritetsvalets — och övriga kollektiva beslutsreglers — otillräcklighet i detta avseende, så är det inte självklart att utfallet av en sådan kollektiv beslutsregel utgör en ens acceptabel norm för välfärdsfördelningen i samhället. En kollektiv beslutsregel av Arrows typ har förvisso många etiskt klart tilltalande egenskaper. Främst kan nämnas respekten för de individuella preferenserna och kravet att ingen enskild individ skall kunna diktera samhällets normer. Majoritetsvalet (och många andra beslutsregler) har därtill en positiv anonymitetsegenskap: varje röst räknas lika oavsett vem som avger den.¹² Men utfallet av en viss kollektiv beslutsregel kan

naturligtvis inte antas bli något annat än en återspeglning av de maktförhållanden den ger upphov till. Ett exempel på majoritetsbeslut kan klargöra detta. Antag att de tre individerna får välja mellan två välfärdsfördelningar: (8,8,8) och (9,9,0). Vid majoritetsval blir — under våra antaganden beträffande väljarbeteendet — det kollektiva beslutet den senare fördelningen, trots att denna är betydligt skevare och dessutom motsvarar en lägre sammanlagd välfärdsnivå. Lika väl som diktatur kan tänkas leda till att en person skor sig på de övrigas bekostnad, kan majoritetsvalet alltså tänkas leda till att 51 procent av väljarna plundrar de övriga 49.

Avgörande för vilka omfördelningar som faktiskt kommer att äga rum i en representativ demokrati med majoritetsval är vilka väljarkoalitioner som kommer att uppstå och vara stabila över tiden. Riker [1962] menar att alla koalitionssystem i fördelningsfrågan kommer att konvergera mot två ungefär lika stora koalitioner, eftersom det lönar sig att låta den förlorande (= betalande) koalitionen vara så stor som möjligt. Tullock [1971] hävdar att den "fattiga" halvan av befolkningen kommer att utgöra den dominerande koalitionen, eftersom det är "dyrare" att släppa in en rik (som kan beskattas på stora belopp) än en fattig i den egna koalitionen. Men Tullock menar också att de "verkligt fattiga" (exempelvis de 20 procent av befolkningen som har det sämst ställt) alltid kommer att utgöra en minoritet av den dominerande koalitionen. Det blir därför de förhållandevis välbeställda i denna koalition ("medelklassen") som kommer att dra de stora fördelarna av de omfördelningsmekanismer som skapas av den politiska processen. Genom att tillämpa medianväljarteoremet (se exempelvis Mueller [1976, s 408—9]) på fördelningspolitiken har Stigler [1970] kommit till ungefär samma slutsats. Stigler har till och med skapat ett begrepp — Directors lag — för denna tendens hos en representativ demokrati baserad på majoritetsval att främst gynna de väljargrupper som befinner sig i välfärdsfördelningens mitt.

Nu gäller naturligtvis den politiska processen mycket annat än fördelningsfrågan, och detta medför att verkligheten inte uppvisar de endimensionellt bestämda koalitioner som diskuterats här. Dessutom är med all säkerhet det faktiska väljarbeteendet inte så renodlat "egoistiskt" som antagits.¹² Detta är en starkare variant av villkoret (2) ovan.

Men de teoretiska resultaten torde ändå räcka för att tillråda den största försiktighet då det gäller att tillmäta de omfördelningar som skapas av den politiska beslutsprocessen någon etisk innebörd.

Subjektiva kontra etiska preferenser

Frågan är nu om det finns något sätt att rädda den individualistiska ansatsen till kollektivt beslutsfattande i fördelningsfrågor utan att hamna i utfall som måhända strider mot väljarnas egen etik. Eller bör kanske beslutsprocessen dömas enbart i ljuset av de fattade besluten och individualistiskt grundade beslutsregler därför avfärdas som oetiska? Vi finge då lita till en upplyst despot som dikterar de kollektiva besluten och garanterar deras överensstämmelse med våra etiska normer. Om vi å andra sidan ser den individualistiska ansatsen ("demokratin") som överordnad fördelningsfrågorna, är vi då tvingade att finna oss i en omfördelning av välfärden som strider mot våra begrepp om fördelningsmässig rättvisa?

Harsanyi [1955] har föreslagit en väg ut ur detta dilemma. Han delar in individuella värdeomdömen i två klasser:

- 1) individens "subjektiva" preferenser i valet mellan olika handlingsalternativ i en given samhällsordning (dvs det som vanligen kallas individens nyttofunktion).
- 2) individens "etiska" preferenser i valet mellan olika tänkbara samhällsordningar.

Vi antog i diskussionen om majoritetsval ovan att individens val var "egoistiskt", dvs att det enbart dikterades av hans subjektiva preferenser (i vårt fall hans egen välfärd i de olika samhällstillstånden). Om det kollektiva beslutet istället baserades på individens etiska preferenser — där han hade att ta ställning inte bara till sin egen välfärd, utan till välfärdsfördelningen som helhet — är det ingalunda säkert att utfallet skulle bli detsamma. Det är helt tänkbart och på intet sätt inkonsekvent av en förespråkare av lägre fartgränser på vägarna att färdas med den högre hastighet som faktiskt är tillåten (Thurow [1973]). Lika litet är det naturligtvis inkonsekvent att en höginkomsttagare strävar efter att förbättra sin position i en given inkomstfördelning samtidigt som han verkar för att införa en jämnare inkomstfördelning.¹³

En kollektiv beslutsregel som härleder samhällets värdenormer ur individernas

etiska preferenser skulle rädda den individualistiska grunden för samhällets beslut och samtidigt förhindra att utfallet av dessa beslut betraktas som oetiska av dem som deltar i beslutsprocessen. Två egenskaper är avgörande för om en individs preferenser är att betrakta som etiska — i motsats till subjektiva. Den första egenskapen är *generaliserbarhet*: värdeomdömen och val skall — för att accepteras som uttryck för individens etiska preferenser — vara generaliserbara till alla valsituationer som är likartade i alla relevanta avseenden. Vi känner här igen Kants kategoriska imperativ: "Handla endast efter den maxim, genom vilken du tillika kan vilja, att den bliver allmän lag." Den andra egenskapen är anonymitet eller *reciprocitet*: ett utbyte av personer i samhällets olika roller skall icke betraktas som en relevant förändring av valsituationen. Denna föreställning kan spåras (åtminstone) tillbaka till Bergspredikans gyllene regel: "Allt vad I viljen att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem."¹⁴ Med ett exempel från Pattanaik [1968] så kan min standpunkt "Slaveri är bra" respekteras som ett uttryck för min etiska preferens endast om jag skulle framföra samma standpunkt oavsett om jag vore slavägare eller slav.

Nu är det uppenbarligen besvärligt att hålla isär subjektiva och etiska preferenser. Vad en individ säger sig välja i samhällets intresse kan naturligtvis vara betingat av rent egenintresse, åtminstone i en valsituation där individen kan bedöma de rent personliga konsekvenserna av det alternativen han väljer. Miljonärer uppger sig som bekant sällan vara motståndare till inkomstomfördelning därför att de *själva* skulle få

¹³ Däremot kan man naturligtvis ställa kravet att den sanne jämlikhetskampen skall *använda* en del av sin högre inkomst för gåvor till fattiga i stället för egen konsumtion. Se Tullock [1971].

¹⁴ För en diskussion av generaliserings- och reciprocitetsargumenten, se Hare [1961] och Singer [1961]. Evangeliets påbud gäller naturligtvis endast under en restriktion som observerats av Shaw [1903]: "Do not do unto others as you would that they should do unto you. Their tastes may not be the same". Sen [1970, s 132] påpekar att denna preferensrestriktion undgick Martin Engelbrodde när han tillämpade reciprocitetsargumentet i sin berömda gravskrift:

Here lies Martin Engelbrodde,
Ha'e mercy on my soul, Lord God,
As I would do were I Lord God,
and Thou wert Martin Engelbrodde.

det sämre, utan därför att *samhället* skulle bli lidande om ingen fick bli miljonär. Men svårigheten att hålla isär subjektiva och etiska preferenser är — principiellt sett — inget oöverkomligt problem. En mycket gammal föreställning (med många moderna uttolkningar, se t ex Steinhaus [1948] och Crawford [1977]) om hur man skall kunna få individen att bortse från egennytan i valet mellan olika erbjudna fördelningar, är att låta honom sväva i okunnighet om vilken plats i fördelningen han själv kommer att inta. Den som delar på kakan bör inte först få välja bit själv.

I princip kan vi alltså tvinga individen att avslöja sina etiska preferenser genom att ställa honom inför denna typ av riskfyllda val. Det finns olika visioner om hur denna principiella valsituation kan representeras. Vickrey [1961] föreställer sig en expedition av kolonistörer, som före avresan har att besluta hur inkomsterna skall fördelas i den framtida kolonin. En mer väletablerad vision är den om ett socialt kontrakt [Rousseau 1763], vilket ingås av alla framtida samhällsmedborgare i en "ursprunglig situation", som karaktäriseras av frihet, jämlikhet och rättvisa. Rawls [1971] har ägnat stor möda åt att söka karaktärisera en sådan ursprunglig situation i syfte att garantera att alla inblandade kommer att betrakta det slutna kontraktet som rättvist. De viktigaste ingredienserna är fullständig information om tillgängliga fördelningar, en "slöja av okunnighet" beträffande den egna positionen i varje alternativ, och absolut jämlikhet i valprocessen.

Tre problem är förknippade med denna ansats till fastställandet av kollektiva etiska preferenser i fördelningsfrågorna. Det första gäller meningsfullheten i individuella val mellan olika positioner i olika hypotetiska fördelningar. Kan någon individ på ett meningsfullt sätt göra bedömningen "Jag skulle hellre vara person x i samhälle B än person y i samhälle D"? Sådana hypotetiska jämförelser måste vara möjliga för att ansatsen skall leda någon vart. Det stora problemet härvidlag är att den individ som gör jämförelsen måste bedöma inte bara de ekonomiska resurser som olika personer åtnjuter i olika samhällen, utan även dessa personers förmåga att dra välfärd ur sina resurser. Det räcker så att säga inte att placera sig i den andres skor, man måste även tillägna sig hans sinnen och smak för att göra jämförelser mellan olika positioner i olika hypotetiska samhällen. Kan sådana jämförelser göras utan att hela personlig-

hetsbegreppet går förlorat? Frågan har blivit ingående behandlad¹⁵ men måste här lämnas på detta stadium.

Det andra problemet med ansatsen har att göra med aggregeringen av individuella etiska preferenser. Vilken kollektiv beslutsprocess skall tillämpas för att fastställa det sociala kontraktet i den ursprungliga situationen? Rawls [1971] menar att när de kontraktsslutande parterna subjektiva egenskaper väl dolts bakom "slöjan av okunnighet", så kommer individuella skillnader i bedömningen av olika samhällsalternativ också att försvinna. Det sociala kontraktet kan tecknas i fullständig enighet. Harsanyi [1955] är däremot inte beredd att göra någon sådan restriktion på de individuella etiska preferenserna, utan anser att individuella bedömningsskillnader mycket väl kan bestå. Och då dyker problemen med kollektivt beslutsfattande upp på nytt, denna gång i den ursprungliga situationen. Låt oss därför se på en (något modifierad) uppställning av dessa problem från Pattanaik [1968]:

- (a) individuella subjektiva preferenser → kollektiva preferenser
- (b) individuella subjektiva preferenser → individuella etiska preferenser
- (c) individuella etiska preferenser → kollektiva preferenser

När det gällde (a): att fastställa kollektiva preferenser på grundval av individuella subjektiva preferenser (som t ex att bestämma välfärdsfördelningen genom majoritetsval) konstaterade vi två problem: det ena gällde *möjligheten* av rationella kollektiva val (Arrows omöjlighetsteorem), det andra gällde det etiska *innehållet* i det kollektiva valet (t ex Directors lag). Vägen över (b) och (c) är avsedd att undvika det senare problemet: den skall garantera att utfallet av den kollektiva valprocessen står i överensstämmelse med väljarnas egen etik. Överraskande visar det sig nu att processen (b)—(c) även hjälper oss att undvika det förra problemet: under vissa antaganden rörande egenskapen hos de hypotetiska valen i den ursprungliga situationen så gäller här inte längre Arrows berömda teorem. Rationella kollektiva beslut baserade på individuella etiska preferenser blir faktiskt möjliga.¹⁶

Det tredje problemet med denna ansats är

¹⁵ Referenser till diskussionen finns i Arrow [1976b].

¹⁶ För en presentation av detta nya resultat — ursprungligen hänförligt till Steven Strasnick och Peter Hammond — se Arrow [1976b] och d'Aspremont-Gevers [1977].

att "den ursprungliga situationen" är rent hypotetisk och att vi därför är hänvisade till deduktiva metoder då det gäller att fastställa individens valhandlingar i denna situation. Hur individen skulle rangordna olika tänkbara välfärdsfördelningar i en ursprunglig situation av jämlikhet och opartiskhet kan vi alltså bara teoretisera om. Några olika teorier diskuteras i nästa avsnitt.

Välfärdsfördelningen som socialt kontrakt

I den ursprungliga situationen har alltså individerna att besluta om hur välfärden skall fördelas mellan olika positioner eller roller i samhället utan att veta vilken position de själva faktiskt kommer att inta. Om de skulle besluta om ett slavsamhälle sker detta i full klarhet om att det är möjligt för var och en av dem att hamna i slavrollen. Föreställningar om vilken fördelning av välfärden individerna skulle välja i denna situation bygger på den väldiga teorin för beslutsfattande under osäkerhet.¹⁷ I huvudsak är det två ståndpunkter som framkommit i litteraturen.

Den första ståndpunkten bygger på att individen antar *lika sannolikhet* för att hamna i alla olika positioner i samhället. Under vissa förutsättningar om individens nyttofunktion¹⁸ är det då möjligt för individen att tilldela en fördelning ett visst "nyttotal" genom att väga varje välfärdsnivå i fördelningen med sannolikheten för att han ska hamna på den nivån. Denna ståndpunkt har i själva verket ett nära samband med det utilitaristiska betraktelsesättet. På samma sätt som man där kan värdera ett samhällstillstånd genom att summera alla individers välfärd, kan här varje individ värdera ett samhällstillstånd genom att väga sin välfärd i varje position med sannolikheten för att hamna i den positionen och låta värdet av detta samhällstillstånd representeras av en sådan vägd summa [Fleming 1952, Harsanyi 1955, Vickrey 1961]. Rangordningen av olika inkomstfördelningar behöver dock inte bli densamma som den utilitaristiska, eftersom i det här fallet individens villighet att ta risker kommer att påverka hans rangordning. Om vi antar att individen har en viss ovilja att bära risk så kommer jämna välfärdsfördelningar att rankas högre enligt denna metod än enligt utilitarismen.¹⁹

Men likheterna med utilitarismen är större än olikheterna. Om sannolikheten att bli slav är tillräckligt liten, och fördelen av att vara slavägare är tillräckligt stor är det helt

tänkbart att samtliga individer i den ursprungliga situationen skulle placera slavsamhället högst i sin rangordning av olika alternativ.

Den andra ståndpunkten vad beträffar individens beteende i den ursprungliga situationen förkastar helt den probabilistiska ansatsen. Under verklig osäkerhet finns det ingen möjlighet att tilldela samhällets positioner sannolikheter, lika eller olika. Någon annan strategi än maximering av förväntad välfärd måste då tillgripas. Rawls [1971] har i ett mycket uppmärksammat bidrag framfört ståndpunkten att den fördelningsregel om vilken alla kunde enas i den ursprungliga situationen, skulle vara den s k "maximin"-regeln, dvs man söker *maximera* det *minimala* (sämsta) utfallet. I valet mellan olika fördelningar skulle det med denna strategi räcka att se på den lägsta välfärden i varje fördelning och sedan välja den fördelning där denna är högst.²⁰ Om vi återvänder till *tabell 1* på s 391, ser vi att fördelningen B är den som skulle väljas enligt Rawls regel. Ingen har ju där lägre välfärd än 2.

Rawls egen tolkning av sin regel lyder: "Välfärdsskillnader är endast berättigade om de leder till en förbättring för den som har det sämst ställt." Han uppfattar denna regel som ett mer naturligt utfall av valprocessen i det ursprungliga tillståndet än den regel som säger att den förväntade nyttan skall maximeras. Regeln har flera egenskaper som torde stå i samklang med många människors fördelningsetik. Den understryker att en tro på människans ursprungliga likhet leder till att en jämn välfärdsfördelning måste uppfattas som något slags "naturtillstånd". Avvikelser från jämlikhet måste kunna motiveras, och ett rättvist samhälle lägger bevisbördan på den som förespråkar en ojämn fördelning [Thurow 1973, s 63]. Fokuseringen på den individ (eller möjligen den grupp individer) som står längst ned på samhällsstegen innebär att ingen kan "kas-

¹⁷ Se t ex Luce—Raiffa [1957].

¹⁸ De s k von Neuman-Morgenstern- eller Marshak-axiomen, se Luce—Raiffa [1957].

¹⁹ Önskvärdheten av att låta riskattityden påverka individens etiska preferenser diskuteras av Arrow [1951] och Harsanyi [1955]. För en sammanfattning, se Sen [1970].

²⁰ I strikt bemärkelse är det inte nödvändigt att överge den probabilistiska ansatsen för att ernå detta resultat. Under vissa antaganden är maximin den resulterande strategin i riskfyllda val vid oändligt stor motvilja mot att bära risk (se Luce—Raiffa [1957, s 278 ff]).

tas till vargarna" i syfte att förbättra situationen för de övriga medborgarna.

Men Rawls rättvisekriterium har också utsatts för mycken kritik. En första angreppspunkt gäller att regeln leder till "uppenbart irrationella" val. Två exempel: Fördelningarna A, C, D och E betraktas alla som lika rättvisa (se även Luce—Raiffa [1957, s 283]). Fördelningen (0, n) är alltid "sämre" än (1/n, 1) för alla positiva värden på n [Rawls 1971, s 157]. Det finns två svar på dessa invändningar. För det första är Rawls regel endast avsedd som *rättvisekriterium*; om två fördelningar är lika rättvisa, är det inget som hindrar att vi väljer mellan dessa på grundval av andra kriterier, t ex total välfärd. Det viktiga i Rawls normsystem är att fördelningsprincipen är lexikografiskt *överordnad* effektivitetsprincipen. Det är alltså aldrig möjligt att motivera sänkt välfärd för den sämst lottade med att den totala välfärden blir större. För det andra finns det ingen anledning att tro att sådana valsituationer som här beskrivits faktiskt skulle uppstå. För varje beslutsregel kan man uppställa ett antal hypotetiska valsituationer där regeln leder till absurda resultat. Vi bör alltså inte vara förvånade att sådana fall kan konstrueras även för Rawls regel. Detta gäller även den tillämpning av maximinkriteriet på välfärdsfördelningen mellan generationer [Arrow 1973b och Solow 1973], vilken Rawls uttryckligen avsvurit sig [Rawls 1971 s 293—303, och 1974].

En annan angreppspunkt är att Rawls regel inte är så jämlikhetssträvande som den ger sig ut för att vara [Thurow 1973, s 62]. I själva verket tillåter den ju en mångmiljonär att motivera sin höga inkomst med att lägga en enkrona i tiggarens hatt!²¹ Återigen är svaret att det är ointressant att jämföra hypotetiska fördelningar. Rawls teori är avsedd att tillämpas på samhällets *institutioner* [Rawls 1974]. Ett rättvist samhälle bör alltså — enligt min egen tolkning av Rawls — ha ett omfördelningssystem som maximerar den lägsta välfärden. I princip blir det fråga om ett skattesystem där skattesatserna sätts så att skatteintäkten från de rika grupperna maximeras och transfereringarna inriktas helt på de sämst ställda grupperna. Om man — efter det att ett sådant system införts — finner att det enda sättet att öka den fattigastes inkomst med ytterligare en krona är att låta den rikaste tjäna en miljon, så, *à la bonheur*, då må vi göra det.

Fullständig jämlikhet?

Rawls värdesystem förutsätter att välfärds-klyftor måste existera i alla samhällen; endast under denna förutsättning har fokuseringen på den mest utsatta individen eller gruppen något intresse. Om det funnes möjlighet att välja ett samhälle med en helt jämn fördelning av välfärden, skulle väljarna i Rawls ursprungliga situation uppenbarligen välja detta. Är då ett sådant samhälle möjligt?

Problemet här är att en jämn fördelning av alla varor inte innebär en jämn fördelning av välfärden, om smaken varierar mellan olika individer. Vid en jämn fördelning av alla varor kommer den som "tycker om lite av varje" att åtnjuta högre välfärd än den som "tycker mycket om lite". För att kringgå detta problem har Varian [1974] lanserat ett rättvisebegrepp, som bygger på individernas egen värdering av olika varukorgar. En *avundsfri* fördelning där ingen individ föredrar någon annans varukorg framför sin egen,²² vilket väl kan anses som en definition av total ekonomisk jämlikhet. Det förefaller också uppenbart att en avundsfri fördelning av välfärden borde vara det givna utfallet av den kollektiva beslutsprocessen i Rawls ursprungliga situation, givet att deltagarna i beslutet har de egenskaper Rawls tillskriver dem. Maximiregeln skulle därmed förlora sitt intresse, eftersom välfärds-klyftor aldrig skulle behöva uppstå.

Men begreppet avundsfrihet blir mer komplext när det inte längre bara är fråga om att fördela *givna* ekonomiska resurser utan även individernas produktionsbidrag till dessa resurser. Varian instämmer här med Nozick i att det sociala kontraktet inte rimligen kan innebära att individerna tillåts göra anspråk på andelar i varandras framtida produktionsresultat. Sådana anspråk skulle enligt deras mening resultera i en illegitim inskränkning av individens frihet ("rätten till frukten av eget arbete"). Det sociala kontraktet måste därför begränsas till att omfördela de fysiska tillgångar, som *inte* är resultatet av nu levande individers produktionsinsats. Vår avund inför

²¹ Mera exakt så gäller att av fördelningarna (0,5,5,5, ... ,5) och (1,2,2,2, ... ,100) så är den senare bäst enligt Rawls kriterium.

²² Detta rättvisebegrepp introducerades i den ekonomiska litteraturen av Foley [1967]. Varian [1975] innehåller en mer lättillgänglig presentation av de resultat som här diskuteras. För en vidareutveckling av dessa idéer se Pazner [1977].

Björn Borgs fabulösa inkomster har ingen operationell innebörd enligt detta synsätt om vi inte klarar av jobbet på tennisbanan lika bra som han.

På denna punkt skiljer sig Rawls och "kontraktsteoretikerna" från Nozick och "libertarianerna". Rawls ser ingen anledning att begränsa omfördelningen till de "oägda" tillgångarna. Naturen ("ödet") sprider olika egenskaper slumpmässigt över samhällets individer.²³ Det är inte meningsfullt — menar Rawls — att diskutera huruvida denna slumpmässiga fördelning av den potentiella välfärden är rättvis i sig. Det är samhällets institutioner som kan vara mer eller mindre rättvisa, *givet* denna sneda fördelning av de produktiva resurserna.

Bakom den ursprungliga positionen "slöja av okunnighet" om vem som kommer att begåvas med vilka egentillgångar menar Rawls att dessa i sin helhet skulle komma att betraktas som en pool av tillgängliga resurser, vilka kan bli föremål för delning på samma sätt som de fysiska tillgångarna. De kontraktsslutande parterna skulle därigenom skaffa sig anspråk på andelar i de individuella produktionsresultat över genomsnittet som är hänförliga till överlägsna medfödda egentillgångar.

Om det nu funnes möjligheter att fördela denna del av det totala produktionsresultatet lika mellan medborgarna, så vore det möjligt att skapa ett avundsfritt samhälle i en mer avancerad bemärkelse: ett samhälle där ingen, oavsett medfödda färdigheter och egenskaper, skulle behöva avundas någon annan.

Men vi stöter här på problem när det gäller omfördelningsmekanismerna. I den nära bytesekonomin utan produktion vet vi [Varian 1974] att fördelnings- och allokeringsproblemen kan lösas med en tvåstegsprocess: Om man först skapar en avundsfri fördelning och sedan låter individerna göra parvisa transaktioner på perfekta marknader, så kommer den resulterande fördelningen att vara både avundsfri och Pareto-effektiv. Med en ursprunglig avundsfri fördelning av de ekonomiska resurserna skulle effektivitetsproblemet därför kunna decentraliseras till marknaden utan vidare bekymmer om fördelningsproblemet.

I produktionsekonomin, däremot, ställer de produktiva egentillgångarna till trassel: dessa kan ju inte fysiskt omfördelas mellan individerna. Den perfekta analogin med byteshushållets omfördelning av varor vore att belasta alla egentillgångar över genomsnittet med klumpsummeskatter: en slags för-

mögenhetsskatt på egentillgångarna. Personer med intelligens, arbetskapacitet, etc över genomsnittet skulle åläggas att årligen till statsverket inleverera ett visst med inkomstkapaciteten stigande, men av arbetsinsatsen oberoende, belopp, vilket sedan skulle delas bland dem som är sämst rustade i dessa avseenden.

Ett sådant system med klumpsummeskatter är naturligtvis omöjligt att genomföra, om inte annat så därför att egentillgångarnas storlek och marknadsvärde rent praktiskt inte går att fastställa och avskilja från själva arbetsinsatsen. Vi är därför hänvisade till mindre "perfekta" system då det gäller att utjämna de inkomstskillnader, som är att hänföra till den ojämna fördelningen av egentillgångarna. Den progressiva inkomstskatten i kombination med selektiva bidrag är det omfördelningssystem vi vant oss vid. Och — som alla ekonomer vet — har sådana skatter och bidrag en negativ effekt på det totala produktionsresultatet, som vanligtvis antas bli mindre ju högre fördelningsambitionerna (och därmed skattesatserna och bidragen) är.

Som inledningsvis nämnades är avvägningen mellan produktionsresultatets storlek och dess fördelning ett kärt ämne bland ekonomer.²⁴ Men även för den som — liksom Rawls — inte är beredd att acceptera något sådant avvägningssystem så är effekten på produktionsresultatet av intresse ur fördelningssynvinkel. Det innebär nämligen att en total utjämning inte är förenlig med Rawls fördelningsnorm: eftersom beskattningssunderlaget viker vid stigande skattesatser, så kommer bidragen till den sämst ställda att nå sitt maximum utan att denne kommit i nivå med de bäst ställda. Slutsatsen är att

²³ Spånt [1975] visar att det är i de sk "egentillgångarna" grunden till de stora fördelningsproblemen ligger; åtminstone vad Sverige beträffar är en helt dominerande del av ojämnheten i inkomsternas fördelning betingad av ojämnheten i fördelningen av (medfödda och förvärvade) egentillgångar: intelligens, utbildning, arbetsförmåga, hälsa, kon, bostadsort, ålder och social situation. Som exempel på egentillgångarnas betydelse i förhållande till det fysiska kapitalet nämner Spånt att det kapitaliserade värdet av den svenska läkarkårens egentillgångar utöver den genomsnittliga industriarbetarens, motsvarar värdet av samtliga svenska börsnoterade aktiebolag. Egentillgångarnas relativa betydelse för fördelningen av *livs*inkomsterna har studerats empiriskt av bl a Blinder [1974] och Blomquist [1976].

²⁴ Okun [1975] är ett av de senaste tillskotten till denna stora litteratur.

utan tillgång till omfördelningsmekanismer som inte påverkar incitamenten, så är en avundsfri fördelning av välfärden omöjlig att uppnå utan att sänka välfärden även för den som har det sämst. Välfärdsklyftor kommer alltid att finnas, så länge naturen fördelar sina gåvor ojämnt över oss människor. Om total ekonomisk jämlikhet är vår rättvisenorm, är vi i våra fördelningspolitiska ambitioner hänvisade till att välja den minst orättvisa av olika orättvisa fördelningar. I detta val behåller Rawls regel — att ett rättvist samhälle i första hand värnar om dem som har det sämst — ett uppenbart intresse.

Kontraktansatsens innebörd

Man kan naturligtvis hävda att omvägen över en "ursprunglig situation" endast inneburit en förskjutning av problemet från att söka en allmänt accepterad fördelningsregel till att finna en allmänt accepterad grundläggande beslutsregel, dvs de former, under vilka samhällets grundläggande spelregler (dess "konstitution") skall fastslås. Men poängen med denna omväg är, att det kan vara lättare att skapa enighet kring en kollektiv beslutsregel än kring en viss fördelningsregel. Om önskvärda fördelningar kan — som vi sett — buden vara många. Enighet kring en grundläggande kollektiv beslutsregel kan däremot sägas vara själva förutsättningen för existensen av ett samhälle som bygger på organiserad samverkan i någon form [Mueller 1976]. En specifik fördelningsregel, som kan ges status av logisk följsats till en sådan värdegemenskap, får därigenom en betydligt starkare normativ innebörd än varje fördelningsregel som inte kan göra anspråk på denna status. Om det ursprungliga valet av fördelningsregel visade sig strida mot vissa individers uppfattning om rättvisa, så är tanken att dessa ändå skulle acceptera det kollektiva utfallet som rättvist med hänvisning till att deras egen rättviseuppfattning inte delades av tillräckligt många för att förtjäna att upphöjas till kollektiv regel (jfr Vickrey [1961, s 296]). På så vis har intresset i den normativa fördelningslitteraturen allt mer kommit att förskjutas från *aprioristisk rättvisa* ("fördelningen E är mer rättvis än fördelningen F") till *procedurell rättvisa* ("de spelregler som lett till fördelningen E är mer rättvisa än de som lett till fördelningen F"). Det enorma intresse som Rawls återlansering av maximinkriteriet som fördelningsregel väckt, torde i hög grad ha sin bakgrund i hans kraftfulla argumentation att denna regel är det naturliga ut-

fallet i en kollektiv beslutssituation, som av alla skulle kunna betraktas som rättvis.

Ytterligare ett skäl till ekonomernas intresse för kontraktansatsen i allmänhet och Rawls kriterium i synnerhet är att de bygger på beteendet hos en för ekonomerna välkänd figur: en nyttomaximerande "economic man". Under långliga tider har ekonomerna fått finna sig i att ha två olika postulat för ekonomiskt beteende: ett nyttomaximeringsbeteende baserat på subjektiva preferenser för individen i rollen som konsument, producent, löntagare, etc, och ett "samhällstillvänt" beteende baserat på etiska preferenser för samma individ i rollen som väljare, lagstiftare, barmhärtig samarit, etc. Kontraktansatsen undanröjer behovet av denna konstlade uppdelning. Den härleder båda typerna av beteende som rationellt handlande hos en (i någon bemärkelse) nyttomaximerande individ, som har försatts i olika situationer. Det är alltså inte preferenserna som varierar, utan endast valsituationerna. Om man så vill, kan man se den ursprungliga situationen och det sociala kontraktet som en jättelik tankekonstruktion vars enda syfte är att undvika den intellektuella obehämligheten med dubbla beteendeantaganden.

Men i så fall får man ändå bra mycket på köpet. Den sociala kontraktansatsen till fördelningsproblemet gör exempelvis rent hus med den ingrodda föreställningen om omfördelningen som "ingrepp" i en i övrigt "fri" hushållning. Så betraktas ju ofta skatter för transfereringsändamål som orättfärdiga därför att "man inte får behålla vad man ärligen förtjänat". Kontraktansatsen tvingar den som svänger sig med sådana klichéer att betydligt mer ingående motivera sin ståndpunkt, mot ett resonemang av följande karaktär:

Förvärvsarbete förutsätter i dag specialisering, arbetsfördelning och därmed deltagande av ett stort antal individer i roller som företagare, löntagare, konsument, etc. Det individuella beslutet att på bilateral basis inträda i ett visst resursfördelningssystem (exempelvis genom att köpa en vara eller acceptera ett anställningskontrakt) kan endast tolkas som ett accepterande (och därmed rättfärdigande) av systemet som sådant, om beslutet är i någon bemärkelse "frivilligt". Och frivilligt är det endast om den som fattar beslutet har faktiskt tillgängliga *alternativ* (deltagande i något annat resursfördelningssystem eller självhushållning). Ett resursfördelningssystem kan alltså uppfattas som "rättvist" om det visar sig över-

leva i konkurrens med ett stort antal andra system med full frihet för individen att flytta mellan de olika systemen [Mueller 1974]. I avsaknad av sådan konkurrens och rörlighet blir ett resursfördelningssystem etiskt försvarbart endast om alla deltagare genom en allmänt accepterad kollektiv beslutsregel godtagit principerna för resursfördelningen.

I en tänkt ursprunglig position av jämlikhet och opartiskhet är det möjligt (och rent av sannolikt) att de inblandade parterna skulle besluta att decentralisera vissa resursfördelningsbeslut till marknadssystemet. Men det är också sannolikt att de skulle fastslå vissa omfördelningsregler för att mildra marknadshushållningens fördelningsmässiga konsekvenser. Marknadshushållningen och omfördelningssystemet är då *två oskiljaktiga komponenter i ett enda resursfördelningssystem*, och den ena komponenten kan inte ses som ett "ingrepp" i den andra.

Den som väl accepterat föreställningen om ett (tänkt) socialt kontrakt som den etiska grunden för varje resursfördelningssystem måste även acceptera att den andel av produktionsresultatet som producenten äger behålla för egen räkning är föremål för samma kollektiva beslut. Om han nu betraktar omfördelningen som ett "orättfärdigt ingrepp", så måste han därför göra gällande att utfallet av ett sådant socialt kontrakt skulle innebära ett ensidigt förespråkande av den rena marknadshushållningen, som ju endast är "fri" i den bemärkelsen att samhällets ingrepp begränsas sig till att skydda äganderätten och bestraffa avtalsbrott.

Mot en rättvisare fördelning?

"Ursprungliga situationer" förekommer som bekant inte i sinnevärlden. Finns det då någon möjlighet att skapa ett rättvist samhälle i den värld där vi faktiskt lever, bland människor som har full kännedom om alla sina faktiska tillgångar? Förutsättningarna för detta skulle enligt kontraktssynen vara två:

1. Att individerna har den information som är nödvändig för att sätta sig in i andra (även framtida) medborgares situation.
2. Att den politiska beslutsprocessen är så utformad att individerna ges incitament att använda denna information på ett opartiskt sätt (med bortseende från egna fördelar) i de kollektiva besluten.

Den första förutsättningen främjas med all sannolikhet av den pågående samhällsutvecklingen mot högre bildningsnivå, all-

sidigare mediautbud, större social rörlighet och bredare kontaktytor mellan olika grupper i samhället [Mueller 1974]. Det är svårare att vara lika optimistisk beträffande den andra förutsättningen. Som vi sett är osäkerhet om den egna positionen i det samhälle man har att besluta om en hörnsten i den konstruktion, som är nödvändig för att skapa fördelningsmässig rättvisa. Om den sociala rörligheten är stor, och om de fördelningspolitiska besluten har lång giltighetstid, så kan vi räkna med att väljaren ges incitament att använda den information han har för att faktiskt tänka sig in i olika positioner i samhället. Han själv, hans barn, vänner eller släktingar kan ju tänkas hamna i dessa positioner någon gång i en oviss framtid.

Först under dessa omständigheter kan individen antas lägga sin röst för det samhälle (den fördelning) som ter sig bäst ur *alla* positioners synvinkel. För Rawls är det därför självklart att fördelningsreglerna (och därmed omfördelningssystemet) måste läggas ned i *grundlagen* (konstitutionen) tillsammans med de grundläggande fri- och rättigheterna och övriga fundamentala spelregler för det politiska och ekonomiska systemet (ex-vis majoritetsval och näringsfrihet). Men även om så sker, finns naturligtvis en ständig risk för att den löpande politiska processen skall omintetgöra den konstitutionella omfördelningen genom beslut, där de politiskt starkaste grupperna använder sin makt till att tillskansas sig en större del av kakan än vad det konstitutionellt sanktionerade systemet tillerkänner dem [Tullock 1971, Buchanan och Bush 1974]. Konstitutionen måste därför idealt innehålla någon form av spärr mot ett sådant "missbruk" av den politiska beslutsprocessen.

Men så länge en perfekt återgivning av den "ursprungliga situationen" inte kan åstadkommas så förblir det en intressant forskningsuppgift att söka fastställa vilket kollektivt beslut som faktiskt skulle fattas i en sådan situation. Till syvende og sist beror ju detta på de enskilda individernas omdöme och smak. Sporadiska observationer kan naturligtvis föra ett litet stycke på väg. Friedman [1969] menar att motviljan mot risk inte är så stor (som Rawls antar), och att individer i en ursprunglig situation i själva verket skulle vara beredda att lägga sin röst för ett samhälle med mycket stora välfärdsskillnader. Som tecken på detta anför han att exempelvis blivande skådespelerskor (med extrem osäkerhet om sin fram-

tida inkomst) annars borde kunna observeras bilda "kollektiv" i syfte att dela sina framtida inkomster lika. Mot detta något lättsinniga resonemang kan invändas, dels att de personer som väljer skådespelaryrket knappast kan anses representativa för genomsnittsmedborgaren i riskbedömningshänseende, dels att det inte finns någon anledning att begränsa ett sådant "inkomstdelningskollektiv" till vissa personer i en viss yrkeskategori. För att Friedmans argument skall bli hållbart måste han kunna påvisa att personer som svävar i genuin osäkerhet om sin framgång på olika yrkesbanor i gemen är motståndare till inkomstutjämning i *samhället som helhet*. Även om därför Friedmans slutsats måste tillbakavisas, så står hans tillvägagångssätt i full överensstämmelse med det synsätt som vuxit fram med kontraktsteorin. Krav på "ökad jämlikhet" från en väljarmajoritet har ingenting med solidaritet och rättvisa att göra om de inte är grundade på väljarnas *etiska* preferenser. Och så länge den faktiska politiska processen inte kan utformas så att den i första hand återspeglar dessa preferenser, är det möjligt att empirisk observation och experimentell forskning om individers val under osäkerhet avslöjar mer om våra sanna etiska preferenser än politiska sympatier och val.

Å andra sidan är det naturligtvis inte nödvändigt att testa individens val över ett oändligt antal hypotetiska fördelningar. Gängse finansteoretisk litteratur kan ge goda indikationer om de *faktiska omfördelningsmöjligheterna*, och de på så sätt erhållna fördelningarna borde på ett fruktbart sätt kunna konfronteras med olika rättvisekriterier. Här kommer man dock snabbt in på djupare samhällsfilosofiska resonemang. Vilka fördelningar av välfärden, som faktiskt kan uppnås beror naturligtvis i hög grad på samhällets institutioner och spelregler i övrigt. Vilka samhällsinstitutioner är vi beredda att ge upp för att åstadkomma en önskvärd fördelning? Marknadshushållningen?²⁵ Äganderätten? Andra individuella friheter och rättigheter? Sådana frågor kan naturligtvis endast besvaras i ett bredare samhällsfilosofiskt sammanhang.²⁶

Individualism och jämlikhet

I det fågelperspektiv på teoriutvecklingen som här anlagts, är det framför allt två drag som framträder när det gäller fördelningsmålets behandling. Det ena är strävan till individualism, det andra är strävan ef-

ter en filosofisk grundval för kravet på jämlikhet.

Strävan till individualism är förmodligen ett av de mest markanta dragen i den nationalekonomiska idéutvecklingen överhuvud. Behandlingen av fördelningsproblemen utgör inget undantag. Ekonomerna har länge ansett att fördelningen av ekonomiska resurser i sig är ointressant ur rättvisesyndvinkel: det är individernas subjektiva uppfattning om den välfärd de kan tillgodogöra sig som bör vara utgångspunkten för den fördelningspolitiska argumentationen. Utilitarismen innebar ytterligare ett steg i individualistisk riktning: varje individs välfärd skulle vägas in på samma sätt i samhällets målbeskrivning, oavsett var på samhällsstegen individen befinner sig. Detta var naturligtvis ett kraftigt brott med tidigare elitistiska teorier för staten. När Bergson [1938] ifrågasatt det självklara i att ge alla välfärdsnivåer (och därmed alla välfärdsökningar) samma vikt i samhällets totalbedömning, så dröjde det inte mer än tretton år innan frågan, huruvida det var möjligt att förankra samhällets viktsystem (och övriga spelregler) direkt i de enskilda individernas bedömningar, blivit utsatt för en grundlig genomarbetning. Och här stöter vi på en paradox i utvecklingen mot en allt högre grad av individualism: Hänsynen till de individuella preferenserna har lett ekonomerna till att rekommendera spelregler för samhället som är maximalt förenliga med individens "frihet" (t ex fullständig avtalsfrihet på arbetsmarknaden). När nu spelreglerna själva förankrats i individernas preferenser är det fullt tänkbart, att de kommer att innebära en *lägre* grad av individuell "frihet" (t ex förbud mot vissa typer av anställningskontrakt). Den som hävdar att samhällseliga ingrepp på "fria" marknader innebär en brist på respekt för individens frihet har alltså inte nödvändigtvis rätt. Frågan gäller om det är individens handlingsfrihet under givna spelregler eller individens frihet att påverka spelreglerna

²⁵ Sen [1970a] och Kelly [1976] har visat att (även ett minimum av) individuellt beslutsfattande under vissa antaganden om individernas preferenser kan vara oförenligt med såväl Pareto-effektivitet som rättvisa. För en översikt av denna (högst akademiska) litteratur, se Sen [1976].

²⁶ Rawls [1971] erbjuder en sådan samhällsfilosofisk bredd och söker svar även på dessa frågor, som dock faller utanför ramen för denna framställning.

som skall respekteras?²⁷

Det bör dock i detta sammanhang noteras att individuella fri- och rättigheter i någon bemärkelse anses okränkbara av såväl kontraktsteoretiker som libertarianer. Rawls speciella värdesystem klassificerar exempelvis samhällets mål i följande lexikografiska ordning:

- 1) Maximala fri- och rättigheter för alla medborgare
- 2) Fördelningssmässig rättvisa
- 3) Ekonomisk effektivitet

Enligt Rawls kan alltså fördelningssmäsiga hänsyn aldrig motivera någon inskränkning i de individuella fri- och rättigheterna, men självfallet kan ett annorlunda utfall tänkas under andra antaganden om individernas valhandlingar i den ursprungliga situationen.

Det andra slående inslaget i idéutvecklingen är strävan efter att ge en rationell grund för kraven på jämlikhet. Vid en genomgång av litteraturen får man ibland intrycket att det är de överordnade värdesystemen som är härledda ur kravet på jämlikhet, i stället för tvärtom. Det förefaller som om visionen om ett samhälle med full ekonomisk jämlikhet vore mycket djupt rotad. Olika värdesystem har andragits till försvar för denna vision, och där- efter förkastats när de visat sig förenliga även med mindre egalitära fördelningar. Denna dialektiska process har förkastat utilitarismen, Paretoregeln och övriga kollektiva beslutsregler som baseras på subjektiva preferenser. Kvar står den sociala kontraktsansatsen och Rawls därur härledda rättvisekriterium, som moral filosofisk överbyggnad till våra egalitaristiska fördomar. I denna motljusbelysning tappar naturligtvis de omsorgsfullt härledda fördelningsspolitiska rekommendationerna en stor del av sin kraft.

Å andra sidan är det givetvis tänkbart att tendensen till jämlikhet enbart framträtt genom en systematisk skevhet i urvalet av den litteratur jag här sökt överblicka. Som

²⁷ Möjligheten att förankra marknadsingrepp i individernas preferenser får å andra sidan inte tolkas så att *alla* marknadsingrepp faktiskt har en sådan sanktion. Varje kollektiv beslutsprocess är behäftad med imperfektioner då det gäller att representera väljarnas preferenser (jfr avsnittet om "Välfärdsfördelningen som majoritetsbeslut" ovan). Sådana "government failures" och "bureaucracy failures" kan naturligtvis vara minst lika allvarliga som de "market failures" ingreppen är avsedda att råda bot på. Se vidare Ståhl [1977].

exempel kan nämnas att jag i utvecklingen inte sökt infoga sådana "klassiker" inom den moderna icke-egalitära idétraditionen som Friedrich Hayeks *The Constitution of Liberty* [1960] och Ayn Rands *The Virtue of Selfishness* [1957].

Vad som sökts åstadkommas i denna översikt är endast några (enligt min mening väsentliga) smakprov på hur tankarna löpt när det gäller att fastställa mål för fördelningen av välfärden. Detta är frågor som sysselsatt ekonomer ända sedan den ekonomiska vetenskapens begynnelse. Under senare år har utvecklingen på området varit explosiv. Här finns rika källor att ösa ur för var och en som grubblar över fördelningsfrågorna. Min personliga uppfattning är, att ett ymnigare flöde från dessa källor skulle ha en såväl stärkande som renande inverkan på den fördelningsspolitiska debatten.

Referenser

(* har karaktären av översiktsarbete och innehåller rikliga litteraturanvisningar)

- Arrow, K. J., [1951], *Social Choice and Individual Values*, Wiley, New York
- [1973a], "Higher Education as a Filter", *Journal of Public Economics*, Vol 2, No 3
- [1973b], "Rawls' Principle of Just Saving", *Swedish Journal of Economic*, Vol 75, No 4
- [1976a], "Nozick's Entitlement Theory of Justice", Harvard Institute of Economic Research, Discussion Paper No 483
- [1976b], "Extended Sympathy and the Possibility of Social Choice", Harvard Institute of Economic Research, Discussion Paper No 484 (I den version av detta papper som ingår i *American Economic Review*, Vol 67, No 1, February 1977 saknas dessvärre det avsnitt som åsyftas i referensen på s 14)
- Atkinson, A. B., [1973], "How Progressive Should Income-Tax Be?" i Parkin, M. (utg), *Essays on Modern Economics*, Longman, (återgiven i Phelps 1973)
- [1975]*, *The Economics of Inequality*, Clarendon Press, Oxford
- Becker, G. S., [1964], *Human Capital*, Second edition NBER, Columbia University Press, New York and London
- Bentham, J., [1789], *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, utg av J. H. Burns & H. L. A. Hart, London 1970
- Bentzel, R., [1952], *Inkomstfördelningen i Sverige*, IUI, Stockholm
- [1972], "Jämlikhet i en blandekonomi", i G. Albinsson m. fl., *Blandekonomi på villovägar?*, SNS, Stockholm

- Bergson (Burk), A., [1938], "A Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics", *Quarterly Journal of Economics*, Vol 152, No 2, Feb
- Bigsten, A., [1976], "Att mäta inkomstjämlighet", *Ekonomisk Debatt*, årg 4, nr 4
- Blinder, A. S., [1974], *Toward an Economic Theory of Income Distribution*, M.I.T University Press, Cambridge, Mass.
- Blomquist, S., [1976], "The Distribution of Lifetime Income: A Case Study of Sweden", opublicerad doktorsavhandling, Princeton University
- Bohm, P., [1972], *Samhällsekonomisk effektivitet*, SNS, Stockholm
- Borfenbrenner, M., [1971], *Income Distribution Theory*, Aldine Atherton, Chicago
- Buchanan, J. M. och Bush, W. C., [1974], "Political Constraints on Contractual Redistribution", *American Economic Review*, Vol 64, No 2, May
- Crawford, V. P., [1977], "A Game of Fair Division", *Review of Economic Studies*, Vol 44 (2), No 137, June
- d'Aspremont, C. och Gevers, L., [1977], "Equity, and the Informational Basis of Collective Choice", *Review of Economic Studies*, Vol 44, No 2, June
- Fishburn, P. C., [1973], *The Theory of Social Choice*, Princeton University Press
- Fleming, M., [1952], "A Cardinal Concept of Welfare", *Quarterly Journal of Economics*, Vol 66, No 3, Aug (återgiven i Phelps 1973)
- Foley, D., [1967], "Resource Allocation and the Public Sector", *Yale Economic Essays*, Vol 7, Spring
- Friedman, M., [1969], *Capitalism and Freedom*, sv övers Kapitalism och frihet, Aldus, Stockholm, 1972
- Graaff, J. de V., [1957], *Theoretical Welfare Economics*, Cambridge University Press
- Hare, R. M., [1953], *The Language of Morals*, Oxford University Press
- Harsanyi, J. C., [1955], "Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparisons of Utility", *Journal of Political Economy*, Vol 63, No 4, Aug (återgiven i Phelps 1973)
- Hochman, H. M. and Rodgers J. D., [1969], "Pareto Optimal Redistribution", *American Economic Review*, Vol 59, No 4, Sept
- Johansson, S., [1971], *Om levnadsnivåundersökningen*, Allmänna Förlaget, Stockholm
- Johnson, H. G., [1973a], *The Theory of Income Distribution*, Gray-Mills, London
- [1973b], "Some Micro-Economic Reflections on Income and Wealth Inequalities", *The Annals of the American Academy of Political Science*, 409, Sept
- Kelly, J. S., [1976], "The Impossibility of a Just Liberal", *Economica*, Vol 43, No 169, Feb
- Kolm, S. Ch., [1969], "The Optimal Production of Social Justice", i J. Margolis och H. Guitton, (utg), *Public Economics*, MacMillan, London
- Lerner, A. P., [1944], *The Economics of Control*, MacMillan, London
- Lindbeck, A., [1967], "Fördelningspolitik i blandekonomi", i L. E. Ericsson och M. Hellström, (red), *Välfärdsstyftor och standardhöjning*, Prisma, Stockholm
- [1975]*, "Inequality and Redistribution Policy Issues. Principles and Swedish Experience", *Institute for International Economic Studies*, Seminar Paper No 44
- Little, I. M. D., [1952], "Social Choice and Individual Values", *Journal of Political Economy*, Vol 60, No 5, Oct (återgiven i Phelps 1973)
- Luce, R. D. och Raiffa, H., [1957]*, *Games and Decisions: Introduction and Critical Survey*, Wiley, New York
- Meade, J. E., [1976], *The Just Economy*, George Allen & Unwin, London
- Mishan, E. J., [1972], "The Futility of Pareto-Efficient Distributions", *American Economic Review*, Vol 62, No 5, Dec
- Mueller, D. C., [1974], "Achieving the Just Polity", *American Economic Review*, Vol 64, No 2, May
- [1976]*, "Public Choice: A Survey", *Journal of Economic Literature*, Vol 14, No 2, June
- Nanson, E. J., [1882], "Methods of Elections", *Transactions and Proceedings of the Royal Society of Victoria*, Vol 18
- Niklasson, H., Somogyi, L. och Söderström, L., [1967], *Välfärds teori och ekonomisk politik*, Studentlitteratur, Lund
- Nozick, R., [1974], *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, New York
- Okun, A. M., [1975], *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*, Brookings Institution, Washington, D. C.
- Pareto, V., [1897], *Cours d'Economie Politique*, Rouge, Lausanne
- Pattanaik, P. K., [1968], "Risk, Impersonality and the Social Welfare Function", *Journal of Political Economy*, Vol 76, No 6, Nov/Dec (återgiven i Phelps 1973)
- Pazner, E. A., [1977], "Pitfalls in the Theory of Fairness", *Journal of Economic Theory*, Vol 14, No 2, April
- Pen, J., [1971], *Income Distribution. Facts, Theories, Policies*, Praeger, New York
- Phelps, E. S. (utg) [1973]*, *Economic Justice*, Penguin, Modern Economics Readings, London
- Rand, A., [1957], *The Virtue of Selfishness* Random House, New York
- Rawls, J., [1971]*, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, Mass
- [1974], "Some Reasons for the Maximin Criterion", *American Economic Review*, Vol 64, No 2, May
- Riker, W. H., [1962], *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press
- Rousseau, J. J., [1763], *Du Contrat Social*

- Samuelsson, P. A., [1947], *Foundations of Economic Analysis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Sen, A. K., [1970]*, *Collective Choice and Social Welfare*, Holden-Day, San Francisco
- [1970a], "The Impossibility of a Paretian Liberal", *Journal of Political Economy*, Vol 78, No 1, Jan/Feb
- [1973]*, *On Economic Inequality*, Clarendon Press, Oxford
- [1976]*, "Liberty, Unanimity and Rights", *Economica*, Vol 43, No 171, Aug
- Shaw, G. B., [1903], *Man and Superman*, London
- Singer, M. S., [1961], *Generalizations in Ethics*, Knopf, New York
- Solow, R. M., [1973], "Intergenerational Equity and Exhaustible Resources", M.I.T., Discussion Paper Nr 103
- Spence, M. [1974], *Market Signaling: Information Transfer in Hiring and Related Screening Processes*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Spånt, R., [1975], *Förmögenhetsfördelningen i Sverige*, Institutet för social forskning, Prisma, Stockholm
- Steinhaus, H., [1948], "The Problem of Fair Division", *Econometrica*, Vol 16, No 1, Jan
- Stigler, G. J., [1970], "Director's Law of Public Income Redistribution", *Journal of Law and Economics*, Vol 13, No 1, April
- Ståhl, I., [1977], "En ekonomisk teori för blandekonomin", i *Erfarenheter av blandekonomin*, Skandinaviska Enskilda Banken, Almquist & Wiksell International, Stockholm
- Thurow, L., [1973], "Toward a Definition of Economic Justice", *The Public Interest*, No 31, Spring
- Tullock, G., [1971], "The Charity of the Uncharitable", *Western Economic Journal*, Vol 9, No 4, December
- Vickrey, W. S., [1961], "Risk, Utility and Social Policy", *Social Research*, Vol 28, No 2, Summer (återgiven i Phelps [1973])
- Ysander, B. C., [1973], "Varför högre utbildning?", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, Nr 6
- Zeckhauser, R. J., [1971], "Optimal Mechanisms for Income Transfers", *American Economic Review*, Vol 61, No 3, June